

УДК 323(2)477

Received 13 March 2017

Received in revised form 17 April 2017

Accepted 21 June 2017

Клячин А. К., Тіт О. Г.

Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

«АКТИВИЗМ» ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА ВПЛИВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ДЕРЖАВНУ ВЛАДУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Наведена загальна характеристика поняття громадянського суспільства, окреслені його функції, основні ознаки, інститути та форми взаємодії з державними органами влади. Розглядається категорія «активізм» як засіб громадянського суспільства ефективно впроваджувати та захищати інтереси суспільства. На основі аналізу активності громадських організацій проведена спроба умовного виокремлення різновидів «активізму». Визначено, яка з форм «активізму» має найбільш реальну здатність впливати на органи державної влади.

Ключові слова: активізм, громадянське суспільство, волонтерство, органи державної влади, громадські організації.

Клячин А. К., Тит О. Г., «Активизм» как специфическая форма воздействия гражданского общества на государственную власть в современной Украине

Приведена общая характеристика понятия гражданского общества, очерченные его функции, основные признаки, институты и формы взаимодействия с государственными органами власти. Рассматривается категория «активизм» как средство гражданского общества эффективно внедрять и защищать интересы общества. На основе анализа активности общественных организаций проведена попытка условного выделения разновидностей «активизма». Определено, какая из форм «активизма» имеет наиболее реальную способность влиять на органы государственной власти.

Ключевые слова: активизм, гражданское общество, волонтерство, органы государственной власти, общественные организации.

Klyachin A.K., Tit O.G., «Activism» as a specific form of civil society influence on the state power in modern Ukraine

The General characteristics of the concept of civil society, outlined its functions, the main features, institutions and forms of interaction with public authorities. The category «activism» is considered as a means of civil society to effectively implement and protect the interests of society. On the basis of the analysis of activity of public organizations the attempt of conditional allocation of varieties of «activism» is carried out. It is determined which form of «activism» has the most real ability to influence public authorities.

Keywords: activism, civil society, volunteerism, public authorities, public organizations.

Останні роки ми спостерігаємо неабиякий підйом свідомої політичної активності серед населення нашої країни. Відбуваються суттєві зміни як у свідомості українців та і в їхній життєвій позиції, зростає рівень активної участі громадян у державотворчих процесах: під час виборчих кампаній, протестних акцій, волонтерства, залученості до процесу управління державою у форматі консультування, громадських рад, створенні альтернативних органів влади тощо. Поштовхом до розвитку цих процесів стали події Революції Гідності 2013–2014 рр., а також воєнні дії на сході країни. Свідома політична активність сприяє підвищенню рівня політичної культури населення, а разом з тим зміцнює роль українського громадянського суспільства у суспільно-політичному житті країни. Досвід багатьох розвинутих держав дає зрозуміти, що розвинене, стійке та свідоме громадянське суспільство є одним із базових елементів сильної держави. В перехідний період, в якому знаходиться наша держава, для всієї української спільноти є актуальним питання формування сильного, дієвого і впливового громадянського суспільства, яке стане повноправним партнером держави у вирішенні суспільно-політичних питань, вивчення особливостей розвитку громадянського суспільства в Україні дасть можливість планувати стратегії розвитку країни з огляду на потреби та вимоги свідомої частини суспільства.

Становлення і розвиток громадянського суспільства в нашій країні має свої специфічні особливості, форми та засоби впливу на державну владу. У статті пропонується розглянути одну з таких особливостей – феномен «активізму» – як форму впливу громадянського суспільства на державну владу в сучасній Україні. Отже, метою даної статті, є визначення особливостей феномену «активізму» як специфічного інструменту впливу громадянського суспільства на політичні процеси в Україні на сучасному етапі, а також визначення основних проблем і перспектив подальшого розвитку цього явища.

Дослідженню етапів становлення та процесів розвитку громадянського суспільства,

форм його впливу на державну політику приділяли увагу багато науковців. Свого часу у своїх працях проблематику громадянського суспільства ефективно і послідовно розробляли західні дослідники: Дж. Александер, А. Арато, Е. Геллнер, Р. Дарендорф, Дж. Кін, Дж. Л. Коен, І. Шапіро, Ф. Шміттер. Серед вітчизняних вчених розробкою проблем сутності, структури, функцій досліджуваного феномену займалися І. Кресіна, А. Колодій, М. Михальченко, О. М. Балакірева, Ф. Рудич, М. Примуш, Т. Татаренко, Ю. Шведа та інші. У свою чергу спроби надати визначення та розкрити сутність поняття «активізм» зустрічались у роботах таких науковців: Г. Алмонда, С. Верби, Р. Даля, Л. Мілбрайта, Н. Ная, Р. Патнама, К. Пейтмен, С. М. Ліпсета та інші. Немало українських вчених розглядали цю категорію у своїх дослідженнях: В. Бортніков, М. В. Мирош, О. Чемшит, П. П. Шляхтун.

Виклад основних положень. Перш ніж перейти до розгляду питання «активізм», доречно визначитись, що ми вкладаємо у розуміння поняття громадянського суспільства, зазначити його основні функції, ознаки, інститути, основні форми впливу та взаємодії з державними органами влади.

Перші згадування поняття «громадянського суспільства» спостерігаються ще у роботах Аристотеля, який розумів його як «суспільство вільних і освічених громадян». У працях Дж. Локка громадянське суспільство виступає тотожним з поняттями «політичне суспільство» або «державна». Ш. Монтеск'є визначав громадянське суспільство як ідею проміжних суб'єктів, які опосередковують відносини між індивідом і державою. А. де Токвіль розумів громадянське суспільство як певне об'єднання організацій, діяльність яких спрямована на боротьбу з «тиранією більшості». Ю. Габермас пропонував таке визначення громадянського суспільства, де воно постає публічною сферою громадянської активності, основними ознаками якої виступають відкритість комунікації, використання раціонального критичного мислення, концентрація на суспільне благо, а не на приватні інтереси [25, с. 19].

Цікавим є визначення громадянського суспільства запропоноване Дж. Л. Коеном і Е. Арато. У їх розумінні це динамічна взаємодія суспільних інститутів, здатних до самоконструювання та самообілізації, і саме ці процеси, на їх думку стають обов'язковою умовою розвитку громадянського суспільства [13]. Ці ідеї підтримував і Ф. Шміттер, розглядаючи громадянське суспільство як сукупність чи систему посередницьких груп, що самоорганізуються, і які, відносно незалежні від органів державної влади і не мають на меті підмінити собою державні структури, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту своїх інтересів та мети, діють в межах правових норм [25, с. 23].

Дж. Александер говорив про нову концепцію громадянського суспільства, трактуючи поняття «громадянське суспільство як незалежний простір соціальної дії та взаємодії, який має «свої власні» етику та інституції» [3].

Стосовно вітчизняних вчених, то, наприклад, А. Колодій визначає громадянське суспільство як автономну від держави сферу спілкування та взаємодії, спонтанно самоорганізованих і самоврядних вільних індивідів, чий права захищені конституцією та законами [12]. У свою чергу, М. Михальченко вбачає у громадянському суспільстві сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесах суспільно політичного життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних. К. Трима, розглядає «громадянське суспільство» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором [23].

Отже, узагальнюючі вищенаведені визначення, можна визначити, що громадянське суспільство – суспільство рівних громадян, які раціонально мислять, раціонально встановлюють мету і на підставі цієї раціональності будують стосунки між собою, сприяючи таким чином будуванню розвиненої та стабільної держави.

Спільноти об'єднаних громадян (групи захисту інтересів; політичні партії та громадські

групи тиску; органи самоорганізації населення; різноманітні неформальні групи) виступають інститутами громадянського суспільства, метою яких є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного і водночас колективного інтересу у законотворчій та підзвітній суспільству спосіб. На даний момент стрімко розвиваються електронні організації, головними перевагами яких є оперативність і відсутність кордонів для взаємодії.

Громадянське суспільство виконує певні функції, зазначимо основні: моніторинг; забезпечення належного рівня обізнаності з соціальними проблемами, ініціювання позитивних змін; впровадження унікальних знань та досвіду для формування політики і стратегій; заохочення громадян до участі в суспільному житті та забезпеченні прав громадян; сприяння збереженню та розповсюдженню фундаментальних і універсальних цінностей. Наразі функції громадянського суспільства значною мірою реалізуються шляхом залучення партнерських державних (парламентських, урядових) структур, зацікавленого бізнесу, міжнародних організацій (Friedrich Ebert Stiftung, Konrad Adenauer Foundation, Freedom House, USAID Agency, Міжнародного Фонду «Відродження» (фонд Дж. Сороса), посольств США, Великої Британії, Нідерландів, Канади тощо) [20].

Основними формами впливу громадянського суспільства на владу є: вибори – право обирати й бути обраним; референдум; ініціативні рухи (збір підписів за проведення референдуму з якого-небудь питання, письмові звернення до органів влади, в ЗМІ); контакти з офіційними особами (найчастіше з представниками місцевих органів влади), щоб привернути їх увагу до яких-небудь проблем; участь у сесіях рад та у роботі депутатських комісій; участь у санкціонованих мітингах, демонстраціях; особливі форми участі, такі як лобювання, фінансування виборчих кампаній; подання електронної петиції

Насправді більшість з наведених вище форм впливу є формальними і малоефективними. Громадські слухання і заготовлені зустрічі з політиками практично не є механізмом

впливу. Практика інституту народної ініціативи (насамперед законодавчої) в українській практиці відсутня, проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою є теж фактично неможливим, адже в сучасних законодавчих актах не визначені правові механізми реалізації такої форми впливу. Більш менш ефективним є вплив громадян на суспільно-політичні процеси через інститут виборів, але слід зазначити про надмірну політизацію представницьких органів публічної влади, а процедура відкликання депутатів є важко здійсненою.

«Революція гідності» таки має певні досягнення, вони пов'язані зі зрушенням у свідомості громадян, трансформацією уявлень про взаємовідносини суспільства і влади, появи бажання домогтись відкритості владних структур і підконтрольності їх суспільству. Наступило розуміння, що вплив суспільства на владу неможливий без активної, системної дії суб'єктів, які спрямовують зусилля на постійну, усвідомлену, демонстративну участь у суспільному житті, докладаючи зусиль щодо сприяння або перешкоджання соціальним, політичним, економічним або екологічним змінам або застою.

На сьогоднішній день, у вітчизняній політичній науці немає чіткого визначення понять «активізм», «активіст». В узагальненому вигляді можна визначити, що активізм – це всебічне і багатоаспектне поняття, що розкриває сукупність дій, вихід енергії індивідів і соціальних груп, спрямовану на зміну свого політичного статусу і оточення, а активіст, у свою чергу – це суб'єкт, дії якого спрямовані на підтримку або зміни певних сторін суспільного життя.

Феномен активізму є досить суперечливим, з одного боку він є своєрідним поштовхом до якісних зрушень у політичній системі, але в той же час збільшення кількості політично активних громадян і соціальних груп може призвести до зростання кількості масових рухів, страйків, політичних демонстрацій, що у свою чергу негативно відзначиться на стабільності політичної системи. У своїх формах активізм буває м'яким та жорстким. Під м'я-

ким активізмом розуміються дії, що не виходять за межі чинних правил і норм. Жорстка форма активізму полягає у протизаконних діях (захоплення приміщень, погроми, нищення майна, прояви екстремізму тощо). [9]

Події 2013–2014 рр. показали, що державні структури не здатні адекватно відповісти на процеси, що відбуваються, тому почали формуватися громадські організації, групи тощо, які створювали часом не тільки систему допомоги особам і структурам, що її потребують, але й паралельну систему розробки та реалізації рішень, спрямованих на більш ефективне виконання функцій відповідними державними структурами, насамперед, у військовій сфері. Наприклад, волонтерські об'єднання «Народний тил», «Благодійний фонд «Крила Фенікса», Combat-UA, Армія SOS, міжнародний благодійний фонд «Повернись живим» з початку загострення подій на сході почали активно забезпечувати військовослужбовців всім необхідним від їжі до зброї. Деякі громадські організації («Інформаційний спротив», «ІнформНапалм», «Стопфейк», «КіберХунта», «Українські кібервійська»), спрямували свою діяльність на боротьбу з російською агресією в інформаційному просторі, і на думку експертів, значно ефективніше впорались з цією роботою ніж Міністерство інформаційної політики. [4; 18]

Таким чином, з огляду на напрямки, цілі та форми діяльності таких організацій, пропонуємо розглянути умовну класифікацію типів українського «активізму».

Волонтерство. Згідно із Законом України, «волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги» [10]. З початком воєнних дій на Сході, всю країну охопив масштабний волонтерських рух. За допомогою волонтерських організацій вирішувались потреби людей з окупованих територій, надавалась допомога бійцям української армії та добровольчих батальйонів. Волонтерські організації своїми силами намагались подолати корупційні схеми та досягнути відкритості державних органів влади, але здебільшого їх або намагались вико-

ристати заради піару політичні партії та окремі політичні діячі, або їм не вдавалось побороти бюрократичну структуру органів державного управління. Сьогодні багато волонтерських організацій або припинили свою діяльність, або здійснюють свою допомогу не звертаючись до держави.

Силові громадські формування. Політична, економічна кризи, воєнні дії сприяли активному поширенню організацій («С14», ГО «Національні дружини», «Карпатська Січ», ГО «Рух Вільна Доля»), які намагаються чинити вплив на органи державної влади використовуючи радикальні методи (блокування роботи органів влади, установ, пікети, приймають участь в господарських конфліктах [2; 15; 22]) часто виходячи за рамки закону. Аналізуючи діяльність такого роду організацій в нас є підстави стверджувати, що це негативно позначається на загальному уявленні громадян про активістів та громадські організації в цілому. Дані організації аргументуючи свою діяльність метою боротьби за громадські інтереси та благо держави, насправді не вибудовують систему комунікаційних зв'язків між суспільством і владою, а займаються реалізацією силових, вузькоспрямованих акцій (без варіантів діалогу) в інтересах конкретних політсил і лідерів. [11] Директор неурядової організації Freedom House в Україні, висловив думку, що створення подібних організацій «завдає шкоди демократії в Україні» [17]

Інформаційний і правовий контроль. Громадські організації, які спрямовують свою активність на моніторинг діяльності органів державної влади, проведення розслідувань по виявленню корупції, публічне обговорення гострих питань із залученням ЗМІ, тиск на владу і поліцію з метою справедливого вирішення тих чи інших питань. Приклад: ГО «Платформа Громадський контроль» – працює у напрямку викриття корупційних схем в діяльності органів міськради і інформує громадськість про результати своїх розслідувань. [8] З осені 2017 року дана організація за підтримки ЄС реалізує проект «Боротьба з корупцією та просування реформ», в рамках цього проекту була проведена серія

розслідувань про депутатів м. Дніпра, які намагались вивести з під дії Prozorro допорогові закупівелі. З огляду на те, що спроба урізати Prozorro не вдалась, можна зробити висновок, що таке рішення прийняте завдяки активним зусиллям та ефективній участі громадянського суспільства [1]. ГО «Майдан Січеслав-Дніпро» – більше року відслідковує роботу Укртрансбезпеки, виявляючи численні порушення, направляють звернення у відповідні органи, намагаючись таким чином притягнути до відповідальності начальника управління за службову недбалість. Активна діяльність даних організацій призвела до певних позитивних результатів (пропозиція «Майдан Січеслав-Дніпро» до депутатів облради звернутись до КМУ з вимогою звільнити начальника управління Укртрансбезпеки у Дніпропетровській області була підтримана головою обласної ради) [7], тому роботу у цьому напрямку можна назвати ефективною і найбільш відповідною функції громадського впливу на державну владу.

Ще одним прикладом взаємодії громадськості з органами державної влади стає поширена практика створення громадських рад при органах державного управління у містах. Про ефективність діяльності громадських рад говорити поки рано, є опасіння, що члени ради можуть бути представлені «своїми», лояльними до діяльності органів місцевої влади, в такому вигляді громадська рада буде мати суто формальний характер [21].

Необхідно згадати ще один інструмент взаємодії активної громади з органами державної влади – впровадження бюджету участі – завдяки якому у громадян міста є можливість долучитись до управління міськими фінансами. На сьогоднішній день, активна взаємодія з громадою в рамках бюджету участі відбувається у понад 45 міст України, наприклад у Дніпрі за 2017 р. було зареєстровано 564 проекти, у Києві – 497, в Одесі – 256. [6]. На разі у даного проекту є один суттєвий мінус низька поінформованість населення про можливість участі. [5]

Громадянський активізм, як соціальний ліфт для інкорпорування до влади. Георгій

Тука, один з засновників вволонтерської групи «Народний тил», з 2015–2016 р. голова Луганської обласної військово-цивільної адміністрації, а нині – заступник міністра з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України;

Юрій Бірюков, засновник БФ «Крила Фенікса», з 2015 р. радник президента, помічник міністра оборони, займається реформою матеріально-технічного забезпечення збройних сил. Створив «Волонтерський десант» при Адміністрації президента, який на думку інших відомих волонтерів не займається вирішенням нагальних проблем військових;

Тетяна Ричкова, волонтер, з 2015 р. стала помічником міністра оборони, з 2016 р. депутатом Верховної Ради.

Юрій Мисягін, волонтер, з 2015 р. депутат Дніпропетровської облради;

Всі вищезгадані особи стали відомими завдяки активній волонтерській діяльності з початку воєнних дій на сході країни. Особливість в тому, що кожному з них, так би мовити, запропонували обійняти певні посади, аби на основі власного досвіду у створенні в короткий термін масштабної організації з допомоги українським воїнам, у той час коли держава не змогла миттєво та адекватно відреагувати на ситуацію, працювати у напрямку впровадження якісних змін у державі та

впливати на прийняття важливих суспільно-політичних рішень. Тобто нова українська влада, залученням активістів до державних посад, намагалась показати свою відкритість, прозорість і серйозність намірів щодо докорінної зміни системи з урахуванням потреб та вимог громадськості. Але в такому випадку у активіста виникає дисонанс між тими цілями та метою, які стояли перед ним у період волонтерської діяльності і зобов'язанням виконувати професійні обов'язки. Ризик не виправдати довіру тих, хто стояв рядом з тобою на початку і бажання залишитись у структурі владних органів.

Висновки. Сплеск активності громадських та волонтерських організацій у 2013–2014 рр. значно підвищили повагу та довіру громадян до структур громадянського суспільства, змінивши його статус і підвищивши його роль. На сьогоднішній день вбачається спад волонтерської діяльності і вихід на перших план інших форм активної діяльності громадських організацій. Ближче з усіх у відповідності до функції впливу громадянського суспільства на державні структури активність громадян у напрямку моніторингу та контролю за державними органами влади. Діяльність громадських силових формувань та інкорпорування активістів до влади знижують позитивне ставлення до громадянських активістів.

Бібліографічні посилання

1. *Save Prozorro Dnipro. Як у Дніпрі громадськість відстояла прозорі закупівлі.* URL: <https://euprostor.org.ua/stories/135068> (Дата звернення 15.10.2018)
2. *Акція протесту проти «Glorya Jeans» у Харкові переросла у сутички.* URL: <http://insidernews.info/akciya-protestu-proti-glorya-jeans-u-xarkovi-pererosla-u-sutichki/> (Дата звернення 15.10.2018)
3. Александр Дж. *Парадоксы гражданского общества.* URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89425/03-Aleksander.pdf?sequence=1> (Дата звернення 15.10.2018)
4. Бадрак В. Як зупинити інформаційну агресію Кремля. Волонтерські організації та громадські об'єднання розпочали власні проекти протидії країні-окупанту. *День*, 2016, 30 листоп., № 218, С. 5
5. *Бюджет участия в Днепре: что это такое и зачем он нужен.* URL: <https://www.056.ua/news/2188440/budzet-ucastia-v-dnepre-cto-eto-takoe-i-zacem-on-nuzhen> (Дата звернення 15.10.2018)
6. *Бюджет участі в містах України: регіональний розріз.* URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/42964/> (Дата звернення 15.10.2018)
7. ГО «Майдан Січеслав-Дніпро», – URL: <http://msdnipro.com/> (Дата звернення 15.10.2018)
8. *«Депутатские деньги» – 2018: кто, куда и сколько?* URL: <http://gromko.dp.ua/articles/deputatskie-dengi---2018-kto-kuda-i-skolko> (Дата звернення 15.10.2018)
9. Дрозд М. Д. *Методологія дослідження феномену політичного активізму.* URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8281/173-179.pdf;jsessionid=E6D2A3D6C64EB04DAC68169B156C89B9?sequence=1> (Дата звернення 15.10.2018)
10. *Закон України «Про волонтерську діяльність».* URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (Дата звернення 15.10.2018)

11. *Кастинг для радикалов. Почему шумит С14 и куда делся «Правый сектор»?* URL: <https://rian.com.ua/analytics/20180426/1034638237/kasting-adikaly-c14pravuyi-sektor.html> (Дата звернення 15.10.2018)
12. Колодій А. *Переешкоди на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні*. URL: <http://political-studies.com/?p=161> (Дата звернення 15.10.2018)
13. Коэн Д. Л., Арато Э. *Гражданское общество и политическая теория*. URL: http://www.studmed.ru/koen-dl-arato-e-grazhdanskoe-obschestvo-i-politicheskaya-teoriya_76e6b7bc29c.html (Дата обращения 15.10.2018)
14. Мельник Н. В. *Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади*. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyku/nvsvy/03_2015/15mnvodv.pdf (Дата звернення 15.10.2018)
15. *Мітинг замовляли? Або як продаються «громадські активісти»*. URL: <http://www.automaidan.org.ua/11112016.html> (Дата звернення 15.10.2018)
16. Мошинський Р. *Інститути громадянського суспільства в Україні: соціально-правова спрямованість політичних процесів та їх вплив на національну безпеку*. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-25.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
17. *«Національні дружини»: допомога правоохоронцям чи силовий «аргумент» для політиків?* URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29008242.html> (Дата звернення 15.10.2018)
18. Опалько Ю. *Участь громадських об'єднань у протидії інформаційній агресії РФ*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ-Protid-ya--nformagres---166e3.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
19. Панькова О. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. *Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи*. URL: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2-2016/25-40.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
20. *Про стан розвитку громадянського суспільства в Україні: аналіт. доповідь*. [Яблонський В. М., Балакірева О. М., Бондар Т. В. та ін.]; за заг. ред. О. А. Корнієвського. К.: НІСД, 2017. 56 с. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf (Дата звернення 15.10.2018)
21. Рудовська С. І. *Громадські ради нового формату: організаційно-правові зміни діяльності*. URL: <http://www.du.nauka.com.ua/?op=1&z=894> (Дата звернення 15.10.2018)
22. *Сутички у міськраді Харкова*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sutichki-u-miskradi-harkova-zastupnika-mera-kinuli-v-smitnik-deputati-zabarikadualisya-v-zali-1174242.html> (Дата звернення 15.10.2018)
23. Трима К. А. Трансформаційні чинники українського громадянського суспільства. *Вісник Маріупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія*, 2012, Вип. 3, С. 91–100. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_u_ip_2012_3_15 (Дата звернення 15.10.2018)
24. *Україна через три роки після Революції гідності: стан суспільної свідомості*. Квітень, 2017: інформаційний бюлетень. К., 2017. 62 с. URL: <http://ispp.org.ua/1492682532.pdf> (Дата звернення 15.10.2018)
25. *Формування громадянського суспільства в Україні: стан, проблеми, перспективи*. ред.: В. І. Луговий, В. М. Князев; Укр. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2001. 252 с.

References

1. *Save Prozorro Dnipro. Yak u Dnipri hromadskist vidstoiala prozori zakupivli [Save Prozorro Dnipro. As in the Dnipro, the public defended transparent purchases]*. URL: <https://eupostir.org.ua/stories/135068> (reference date 15.10.2018)
2. *Aksiia protestu proty «Glorya Jeans» u Kharkovi pererosla u sutychny [The protest action against «Glorya Jeans» in Kharkiv has grown into a clash]*. URL: <http://insidernews.info/akciya-protestu-proti-glorya-jeans-u-xarkovi-pererosla-u-usutichki/> (Accessed 15.10.2018)
3. Aleksander Dzh. *Paradoksy grazhdanskogo obshhestva [Paradoxes of civil society]*. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/89425/03-Aleksander.pdf?sequence=1> (Accessed 15.10.2018)
4. Badrak V. *Yak zupynyty informatsiinu ahresiiu Kremliu. Volonterski orhanizatsii ta hromadski obiednannia rozpochaly vlasni proekty protydii kraini-okupantu [How to stop the information aggression of the Kremlin. Volunteer organizations and public associations started their own projects against the invading country]*. *Den*, 2016, 30 lystop., № 218, S. 5
5. *Biudzhet uchasti v mistakh Ukrainy: rehionalnyi rozriz [Budget of participation in Ukrainian cities: regional section]*. URL: <https://gurt.org.ua/news/informator/42964/> (Accessed 15.10.2018)
6. *Bjudzhet uchastija v Dnepre: chto jeto takoe i zachem on nuzhen [Budget participation in the Dnipro: what is it and why it is needed]*. URL: <https://www.056.ua/news/2188440/budzet-ucastia-v-dnepre-cto-eto-takoe-i-zacem-on-nuzhen> (Accessed 15.10.2018)
7. *HO «Maidan Sicheslav-Dnipro» [NGO «Maidan Sichslav-Dnepr»]*. URL: <http://msdnipro.com/> (Accessed 15.10.2018)
8. *«Deputatskie den'gi» – 2018: kto, kuda i skol'ko? [«Deputy's money» – 2018: who, where and how much?]*. URL: <http://gromko.dp.ua/articles/deputatskie-dengi---2018-kto-kuda-i-skolko> (Accessed 15.10.2018)
9. Drozd M. D. *Metodolohiia doslidzhennia fenomenu politychnoho aktyvizmu [Methodology of Investigating the Phenomenon of Political Activism]*. URL: <http://liber.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/8281/173-179.pdf;jsessionid=E6D2A3D6C64EB04DAC68169B156C89B9?sequence=1> (Accessed 15.10.2018)

10. *Zakon Ukrainy «Pro volontersku diialnist» [Law of Ukraine «On Volunteer Activity»]*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17> (Accessed 15.10.2018)
11. *Kasting dlja radikalov. Pochemu shumit S14 i kuda deljsja «Pravyj sektor»? [Casting for radicals. Why the C14 rumbled and where was the «Right Sector?»]*. URL: <https://rian.com.ua/analytics/20180426/1034638237/kasting-adikaly-c14pravyi-sektor.html> (Accessed 15.10.2018)
12. Kolodii A. *Pereshkody na shliakhu instytutsializatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini [The obstacles to the institutionalization of civil society in Ukraine]*. URL: <http://political-studies.com/?p=161> (Accessed 15.10.2018)
13. Kojen D. L., Arato Je. *Grazhdanskoe obshchestvo i politicheskaja teorija. [Civil society and political theory]*. URL: http://www.studmed.ru/koen-dl-arato-e-grazhdanskoe-obshchestvo-i-politicheskaya-teoriya_76e6b7bc29c.html (Accessed 15.10.2018)
14. Melnyk N. V. *Vzaiemodiia instytutiv hromadianskoho suspilstva z orhanamy derzhavnoi vlady [Interaction of institutes of civil society with state authorities]*. URL: http://www2.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/03_2015/15mnvodv.pdf (Accessed 15.10.2018)
15. *Mitynh zamovliaty? Abo yak prodaiutsia «hromadski aktyvisty» [Meeting ordered? Or how «public activists» are sold]*. URL: <http://www.automaidan.org.ua/11112016.html> (Accessed 15.10.2018)
16. Moshynskiy R. *Instytuty hromadianskoho suspilstva v Ukraini: sotsialno-pravova spriamovanist politychnykh protsesiv ta yikh vplyv na natsionalnu bezpeku [Institutions of civil society in Ukraine: socio-legal orientation of political processes and their influence on national security]*. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2013/11/2013-2-25.pdf> (Accessed 15.10.2018)
17. *«Natsionalni druzhyny»: dopomoha pravookhorontsiam chy sylovyi «arhument» dlia politykiv? [«National Wives»: Assistance to law enforcement officers or forceful «argument» for politicians?]*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29008242.html> (Accessed 15.10.2018)
18. Opalko Yu. *Uchast hromadskykh obiednan u protydyi informatsiinii ahresii RF [Participation of public associations in counteracting information aggression of the Russian Federation]*. URL: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AZ-Protid-ya--nformagres---166e3.pdf> (Accessed 15.10.2018)
19. Pankova O. V., Kasperovych O. Yu. Ishchenko O. V. *Rozytyok volonterskoi diialnosti v Ukraini yak proiav aktyvizatsii sotsialnykh resursiv hromadianskoho suspilstva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy [Development of volunteer activity in Ukraine as a manifestation of activation of social resources of civil society: specificity, problems and perspectives]*. URL: <http://www.ukr-socium.org.ua/Arhiv/Stati/US-2-2016/25-40.pdf> (Accessed 15.10.2018)
20. *Pro stan rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini: analit. dopovid [About the state of development of civil society in Ukraine: analyst. report]*. [Yablonskyi V. M., Balakirieva O. M., Bondar T. V. ta in.]; za zah. red. O. A. Kornievskoho. K.: NISD, 2017. 56 s. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/AD_GromSuspilstvo_pp1-56_press-25fe8.pdf (Accessed 15.10.2018)
21. Rudovska S. I. *Hromadski rady novoho formatu: orhanizatsiino-pravovi zminy diialnosti [Public councils of a new format: organizational and legal changes of activity]*. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=894> (Accessed 15.10.2018)
22. Tryma K. A. *Transformatsiini chynnyky ukrainskoho hromadianskoho suspilstva [Transformational factors of the Ukrainian civil society]*. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser.: Istorii. Politolohiia*, 2012, Vyp. 3, S. 91–100. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmd_u_ip_2012_3_15 (Accessed 15.10.2018)
23. *Sutycky u miskradi Kharkova [Clashes in the Kharkiv City Council]*. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sutichki-u-miskradi-harkova-zastupnika-mera-kinuli-v-smitnik-deputati-zabarikaduvajisya-v-zali-1174242.html> (Accessed 15.10.2018)
24. *Ukraina cherez try roky pislia Revoliutsii hidnosti: stan suspilnoi svidomosti. Kvitin, 2017: informatsiinyi biuleten [Ukraine three years after the Revolution of dignity: the state of public consciousness. April 2017: Newsletter]*. K., 2017. 62 s. URL: <http://ispp.org.ua/1492682532.pdf> (Accessed 15.10.2018)
25. *Formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini: stan, problemy, perspektyvy [Formation of civil society in Ukraine: state, problems, perspectives]*. red.: V. I. Luhovyi, V.M. Kniaziev; Ukr. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. K., 2001. 252 s.